

Kvinnors situation i tre pjäser av Shakespeare

Have you no modesty, no maiden shame,
no touch of bashfulness?
Helena i *En midsommarnattsdröm* till Hermia

England under renässansen var ett samhälle behärskat av en stark patriarkal struktur. En gift man hade makt över sin familj och sitt hushåll - över sin hustru, sina barn och sina tjänare. En kvinna var under hela sin levnad lagligen underordnad en man, först sin far och efter giftermålet sin make. Den offentliga sfären, området utanför hemmet var helt förbehållen mannen.

Motiveringar till kvinnans underordning gick att finna både i religiösa urkunder och i filosofiska skrifter. Kyrkan hävdade att genom en kvinna (Eva) hade synden fått inträde i skapelsen. Filosofer alltsedan antiken, bland andra Platon och Aristoteles, hävdade att kvinnan står för svaghet och det icke rationella medan mannen ensam har tillgång till förnuft och styrka. Ett bibelord som låg rätt i tiden återfinns i Hustavlan i Luthers Lilla Katekes, där kvinnor uppmanas: "Ni hustrur, underordna er era män, så som ni underordnar er Herren. Ty en man är sin hustrus huvud, liksom Kristus är församlingens huvud..." (Ef 5:22-23)

De normerande dygder som gällde för kvinnor enligt tidens sociala kontrakt var: lydnad, kyskhet, tystnad och fromhet. Valerie Traub använder i artikeln *Gender and Sexuality in Shakespeare* det sammanfattande begreppet "The body enclosed", en metafor över patriarkatets föreskrift för kvinnan. Begreppet innefattar kvinnans tillslutna genitalier, hennes stängda mun och hennes plats som instängd i hemmet. I en essä, *Fanns renässansens också för kvinnorna* menar Joan Kelly-Gadol att åtminstone för Italiens kvinnor inom borgerskapet innebar renässansen en återgång till de normer som gällt för kvinnan i antikens Grekland, alltså en inspärning i hemmet. Detta kan dock inte ha varit en absolut norm i London runt 1600, då även kvinnor kunde gå och se teaterföreställningar. Det officiellt gällande normsystemet säger inte allt om hur det sociala spelet omsätts i praktiken.

Hur gestaltas då kvinnornas förhållande till patriarkatet i Shakespeares dramatik? Jag har valt att se närmare på tre kvinnor i tre olika pjäser: Desdemona i *Othello*, Hermia i *En midsommarnattsdröm* och prinsessan Katherine i *Henry V*. Det är tre kvinnor, tre döttrar som hamnar i konflikt med de av patriarkatet föreskrivna reglerna om kvinnors uppförande. Hur förhåller sig då dessa kvinnor och deras omgivning till de normerande "kvinnans dygder"?

Lydnad under faderns auktoritet

Hermia och Desdemona sätter sig öppet upp emot faderns auktoritet och hans rättighet att ensam välja make åt dem. De har gjort egna val och bryter på så vis mot den gällande normen lydnad. Desdemona har också rymt från faderns övervakning och gift sig med sin utvalde, Othello, som också är en normbrytare, en färgad man i hög militär position. Faderns heder blir kränkt av dessa regelbrott, han vädjar till hertigen av Venedig att få upprättelse. Efter att ha först ha hört Othello låter hertigen Desdemona försvara sig. Hon hänvisar till traditionen - en dotter lämnar sina föräldrar för att underställa sig en ny auktoritet: den äkte mannen:

I do perceive here a divided duty:
To you I am bound for life and education;
My life and education both do learn me
How to respect you; you are the lord of duty;
I am hitherto your daughter: but here's my husband,
And so much duty as my mother show'd
To you, preferring you before her father,
So much I challenge that I may profess
Due to the Moor my lord. (I:3)

Brabantio förstår att han givit sin dotter för stor frihet, han vet nu hur han borde agerat som far, han skulle haft henne bättre inspärard:

I am glad at soul I have no other child:
For thy escape would teach me tyranny,
To hang clogs on them. (I:3)

Hertigen som i situationen är beroende av Othellos kapacitet som general, fattar beslut till parets fördel och uppmuntrar fadern att svälja sin förtret och sin stolthet. Beslutet är snarare grundat på hänsyn till statens bästa än på omtanke om en kvinna. Ett samhälle i krig ställer krigarens bästa före borgarens – Othellos användbarhet ställs då högre än faderns förlorade heder.

Dramat *Othello* skildrar ett samhälle som kunde vara Shakespeares eget. I *En Midsommarnattsdröm* däremot, äger handlingen rum i ett sagoaktigt Athen under antiken. Där råder ett striktare iakttaget patriarkat, även om döttrar tycks ha tillåtelse att röra sig fritt.

Egeus dotter Hermia vägrar gifta sig med Demetrius, den make som fadern utvalt åt henne. Hon drabbas av familjefaderns vrede och även han vädjar till en hertig för att få upprättelse. Hertig The-seus av Athen säger till Hermia:

To you your father should be as a god;
One that composed your beauties, yea, and one
To whom you are but as a form in wax
By him imprinted and within his power
To leave the figure or disfigure it. (I:1)

Husfadern som alltså skall vara som en gud för dottern, har domsrätt över liv och död – som en äkta antikens pater familias. Hermia tillstår att hon bryter mot kraven på tillbakadragenhet och blygsamhet genom att tala inför hertigen, men framför en önskan att fadern skulle vilja se med hennes ögon. Hertigen svarar att hon istället måste lära sig att se med faderns omdöme. Domen som faller blir att dottern måste följa faderns vilja. Lyder hon inte väntar henne döden genom avrättning eller ett liv inspärard i ett tempel. Patriarkatets normer och en strävan att upprätthålla den sociala jämvikten går före en enskild kvinnas önskningar. Utan stöd har hon ingen annan utväg än att bryta mot lydnadskravet och rymma från Athen med Lysander, den man hon själv har valt. Hon bryter alltså med både lydnaden mot fadern och mot överheten.

Upplösningen på konflikten för Desdemona och Hermia blir olika. I tragedin slutar det med normbryterskans död, i komedin med att den sociala ordningen återställs med ett bröllop där Hermia ånyo ställs under en mans herravälde, även om hon nu får den man hon själv valt. (Demetrius har genom magi lägligt släppt sitt krav på henne).

Det tredje exemplet är franska prinsessan Katherine, dotter till en kung som förlorat sitt rike genom krig. Vinnaren - kungen av England, Henry V – har ytterligare ett krav: att få prinsessan till maka. I en

scen som avses vara komisk – de talar var sitt språk och förstår inte varandra - lämnas de två ensamma och Henry friar. Katherine är helt inne i sin roll som lydlig dotter och svarar så småningom på engelsmannens frieri med ett undergivet svar: Det får bli som det behagar min fader konungen. Prinsessan utan egen uttalad vilja är reducerad till en bricka i det sociala spelet mellan männen. Den enda möjlighet hon har att hävda sin egen vilja är att neka bli kysst, vilket hon ändå slutligen blir.

Prinsessan Katherine får anses vinna tävlingen i lydnad mellan dessa tre kvinnor, hon är ett föredöme för alla lydiga döttrar. Men hennes status som kunglig representant för ett land ger henne ett begränsat handlingsutrymme. De andra två har en lägre social status vilket gör det enklare för dem att sätta sig upp mot patriarkatet, de har åtminstone möjligheter att bryta i lydnad för fadern.

Lydnad under makens auktoritet

Desdemona ger ett otäckt exempel på lydnad för sin nya herre, sin make, när hon i akt fyra först blir slagen av Othello inför sin släkting Lodovico och därefter blir ytterligare förödmjukad och kommanderad som en hund:

Desdemona: I will not stay to offend you. [Going]

Lodovico: Truly, an obedient lady: I do beseech your lordship, call her back.

Othello: Mistress!

Desdemona: My lord?

Othello: What would you with her, sir?

Lodovico: Who, I, my lord?

Othello: Ay; you did wish that I would make her turn: Sir, she can turn, and turn, and yet go on, And turn again; and she can weep, sir, weep; And she's obedient, as you say, obedient, Very obedient. Proceed you in your tears. (IV:1)

Desdemona lyder slutligen ändå till döds då hon i slutscenen inte gör motstånd när Othello dödar henne. Även Desdemonas tjänare Emilia följer normen om lydnad. Hon lyder sin man Iago och stjälar Desdemonas näsduk åt honom. Sedan håller hon tyst om sin stöld, även när hon ser de förfärliga konsekvenserna för Desdemona. Om man som åskådare idag inte är medveten om hur de underförstådda reglerna för kvinnor såg ut under denna tid kan deras tystnad och deras lydnad vara svår att förstå.

Kyskhet

Kyskhet kan definieras som avhållsamhet innan äktenskapet, och efter giftermålet trohet mot maken. Detta är den norm som samtliga av de tre döttrarna verkligen följer. Trots att Desdemona har brutit mot kraven på lydnad och tystnad mot fadern har hon hållit på sin kyskhet. Hon talar om detta offentligt då hon ber hertigen om tillåtelse att följa Othello till Cypern för att fullborda sitt äktenskap. Hermia står också emot Lysanders inviter att de ska sova tillsammans under flykten. Prinsessan Katherine försöker värja sig när kung Henry vill kyssa henne på hand. Hennes argument är att i Frankrike får kyssande vänta till efter bröllopet. Kungen visar då sin maktposition genom att istället kyssa henne på munnen. Tidigare har han invaderat franska riket – nu är han redo att invadera franska prinsessan.

Kyskhet är ett viktigt krav i patriarkatet, då dess maktstruktur bland annat bygger på att faderns ätt förs vidare, det är alltså viktigt att veta vem som är fader till barnet. "It is a wise father that knows his

own child" som Gobbo i *Köpmannen i Venedig* parafraiserar ordspråket. Denna ständigt närvarande källa till osäkerhet om en hustrus kyskhet utnyttjar Iago för att sprida tvivel och svartsjuka i sitt intrigspel mellan Othello och Desdemona, ett spel som leder till det tragiska slutet.

Eftersom kvinnans kyskhet var av högsta vikt, var en av mannens främsta verbala vapen att kalla henne "hora". Om en make använde vapnet mot sin hustru påstod han dessutom att kvinnan kränkt hans heder. Othello använder sig av detta mot Desdemona - i en obehaglig scen i akt fyra kallar han henne hora ett flertal gånger (IV:2). Iago använder samma taktik när han försöker få tyst på Emilia när hon avslöjar hans intriger i slutscenen, men även kvinnor kan använda vapnet för att befästa sin egen ställning i den kvinnliga makthierarkin. Ett exempel är när Emilia kallar Cassios älskarinna Bianca för "strumpet" - alltså hora. Bianca svarar till Emilias förtrytelse:

Emilia: Fie, fie upon thee, strumpet!

Bianca: I am no strumpet; but of life as honest as you that thus abuse me.

Emilia: As !! Foh! Fie upon thee! (V:1)

Tystnad

Talet och språket var den instängda kvinnans viktigaste försvarsmedel. Männens motdrag för att bevara maktordningen blev att offentligen fördöma en fritt talande kvinna som trätgirig, "a shrew"; en argbigga, en ragata, och mannen som hennes offer. Den trätgiriga kvinnan är en stereotyp som också blivit flitigt använd i litteraturen. Även här finns bibelreferenser: "Bättre att bo i en vrå på taket än att ha hela huset gemensamt med en trätgirig kvinna". Ords. 21:9

De tre döttrarna försöker var och en vid kritiska tillfällen att bryta sin fogliga tystnad, men makten tvingar dem att tåga. Hermia agerar och rymmer med sin älskade, prinsessan Katherine lyckas inte utan blir tystad med en kyss, och Desdemona tystas för alltid genom att maken kväver henne.

Normbrytare

Även om normerna var klart uttalade i samhället fanns det alltid möjlighet att bryta mot dem – maktstrukturer erbjuder möjligheter till kompromisser för att bevara jämvikten. Ett exempel är Anne Hathaway som blev gravid innan bröllopet med Shakespeare - som dessutom var underårig. De lyckades genom smidigt handhavande undgå skam.

I pjäserna finns det exempel på kvinnor som bryter normer genom att leva och agera självständigt. Det kan vara kvinnor som är yrkesverksamma eller helt ställt sig utanför normerna, som exempelvis prostituerade.

I *Henry V* är mistress Quickly krogvärdinna och antagligen bordellmamma. Hon är en fullständigt kapabel kvinna som håller sin verksamhet i gång utan att vara underställd en man. I *Othello* är den mest självständiga kvinnan Bianca som kanske försörjer sig som hålldam åt Cassio. Desdemonas tjänare Emilia är också en yrkesverksam kvinna. Hon är dessutom en klarsynt filosof som begrundat kvinnornas roll i normsystemet. Emilia förklarar för oss och för den storögt lyssnande Desdemona, att det i verkligheten finns kvinnor som bryter kyskhetsnormen. Hon vet dessutom varför de gör det:

Desdemona: I do not think there is any such woman.

Emilia: Yes, a dozen; and as many to the vantage as would store the world they played for. But I do think it is their husbands' faults if wives do fall (IV:3)

Männen bryter äktenskapslöfte, de hanterar sina hustrur svartsjukt, de misshandlar sina hustrur. Men Emilia anser att kvinnor har samma känslor och sinnen som män – då bör även samma regler gälla.

Dramatikens livsnerv är konflikt - och när maktordningar och sociala kontrakt ifrågasätts är konflikten given, vilket i dramatikens form oftast får en tillspetsad gestaltning. Denna förhöjning av verkligheten gör det vanskligt att enbart ur pjäsernas text utläsa hur relationer mellan manligt och kvinnligt hanterades i verkligheten. I stort kan man ändå se hur de samtida sociala strukturerna styr rollernas handlingar: kvinnor är underordnade männen och styrda av mer eller mindre tydliga utsagda normer. För männen är det viktigt att maktstrukturen hålls orubbad och det sker genom att kvinnor lyder, att de är tysta och genom att de håller på sin kyskhet.

Litteratur:

Shakespeare:

Othello

A Midsummer Night's Dream

Henry V

Kate Aughterson (ed): *Renaissance Woman, a sourcebook*

Joan Kelly-Gadol: "Fanns renässansen också för kvinnorna", *Genus i historisk forskning*, red. C Ericsson

Valerie Traub: "Gender and sexuality in Shakespeare", *The Cambridge Companion to Shakespeare*, (ed: de Grazia & Wells)